

ПРАВОВА ПРИРОДА КОРПОРАТИВНИХ ВІДНОСИН

Корпоративні відносини як один із видів врегульованих нормами права суспільних відносин в умовах становлення ринкової економіки в Україні все більше поширюються і розвиваються. Утворення господарських товариств не лише відродило корпоративні відносини, але і надало їм нового забарвлення, обумовленого як прогресивними змінами у світовому розвитку корпоративних відносин та відповідного законодавства, так і специфікою корпоративних відносин за участю держави [1, 10].

В юридичній літературі з приводу питання про поняття корпоративних відносин зустрічаються різні точки зору. Проблеми корпоративних правовідносин дедалі більше привертають увагу юристів-практиків та науковців і стають предметом вивчення останніх. Безперечно, це поняття не є одномірним; правовідносини, які регулює корпоративне право, за своєю правовою природою є складними, різноплановими. Тому, зрозуміло, сьогодні виникла нагальна потреба дати правовий аналіз цьому поняттю, з'ясувати юридичну природу корпоративних відносин, визначити їх місце в системі права. На сьогоднішній час в юридичній науці це питання належить до дискусійних.

Правова природа будь-яких правовідносин, у тому числі корпоративних, не може бути встановлена без вирішення щонайменше двох питань: про сферу існування цих правовідносин та їх суб'єктний склад. Наука корпоративного права не дає однозначної відповіді на ці питання. Вони стали предметом чи не найгостріших дискусій серед дослідників корпоративного права.

Слід зазначити, що поняття «корпоративне право» та «корпоративні відносини» сьогодні визначені тільки у Господарському кодексі України.

Господарський кодекс України у ст. 167 ч. 1 визначає поняття корпоративних прав як прав особи, частка якої визначається в статутному фонді (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами [2].

До недавнього часу чинне законодавство України не містило визначення поняття корпоративних відносин. Був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення підсудності справ з питань приватизації та з корпоративних спорів» від 15 грудня 2006 р. [3], згідно з яким були внесені зміни до назви ст. 167 Господарського кодексу України і доповнення частиною третьою, в якій надається поняття корпоративних відносин, під якими розуміються відносини, що виникають, змінюються та припиняються щодо корпоративних прав. Іншими словами, об'єднуючи ці два поняття, можна сказати, що корпоративні відносини — це відносини, які

виникають при наявності у особи корпоративних прав, тобто прав особи, частка якої визначається в статутному фонді (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами.

З одного боку, законодавець таким чином зробив спробу закріпити на рівні закону поняття корпоративних відносин, з другого боку, на нашу думку, визначення цього поняття є не дуже вдалим, недосконалим, тобто не розкриває поняття саме корпоративних відносин, які мають більш складний характер.

Аналізуючи поняття корпоративних відносин, яке надається в Господарському кодексі України, можна сказати, що виникають корпоративні відносини при наявності у особи частки в статутному фонді (майні) створеної господарської організації, що надає цій особі корпоративні права: право на управління; право одержувати інформацію про діяльність господарської організації; право брати участь у формуванні статутного фонду цієї організації; право розпоряджатися своїми частками (цінними паперами) у статутному капіталі або майні; право здійснювати відчуження часток у статутному капіталі господарської організації, цінних паперів, що засвідчують участь у цій організації у порядку, встановленому законом; право брати участь у розподілі прибутку господарської організації й отримувати його відповідні частки.

Щодо корпоративних відносин, які припиняються, — це можуть бути: вихід з господарської організації, який супроводжується виділенням частки учасника в майні товариства та виплатою належної йому на момент виходу частини прибутку; право на одержання коштів і майна, що залишилися після розрахунків з усіма кредиторами при ліквідації господарської організації.

На наш погляд, розширюючи поняття корпоративних відносин, можна визначити, що корпоративні правовідносини — це врегульовані нормами права суспільні відносини, які виникають між засновниками (учасниками) господарської організації і самою організацією в результаті реалізації ними своїх корпоративних прав. У цьому випадку під «суспільними відносинами» розуміються відносини між засновниками чи учасниками товариства, у тому числі органами державної влади та органами місцевого самоврядування, громадянами та громадськими організаціями і створеною ними господарською організацією, що виникають у процесі корпоративного управління.

Характер корпоративних правовідносин визначається їх змістом, тобто корпоративними правами та обов'язками. І хоча поняття корпоративних прав та корпоративних відносин дається у Господарському кодексі України, їх зміст розкривається саме у Цивільному кодексі України [4], перш за все, у ст. 100 «Право участі у товаристві» та гл. 8 «Підприємницькі товариства», якими регулюються порядок виникнення, здійснення, захисту припинення корпоративних прав.

Корпоративні правовідносини характеризуються наявністю матеріального, вольового та юридичного змісту [5, 107].

Матеріальним змістом корпоративних правовідносин є фактична поведінка їх учасників з приводу здійснення ними майнових та особистих немайнових прав. Майнові корпоративні відносини виникають, насамперед, з приводу виплати дивідендів, оплати вартості часток (акцій) та з інших підстав.

Особисті немайнові відносини, врегульовані корпоративним правом, виникають при реалізації учасником права на участь в управлінні справами господарської організації, на отримання інформації тощо.

Вольовий зміст корпоративних правовідносин полягає у взаємодії державної волі, вираженої у корпоративних нормах, та індивідуальної волі учасників корпоративних відносин, вираженої у локальних корпоративних нормах та діях учасників.

Юридичний зміст правовідносин становлять суб'єктивні юридичні права та обов'язки його учасників.

Наступним елементом юридичного змісту правовідносин є об'єкт. Тобто різні матеріальні та нематеріальні блага, здатні задовольнити потреби суб'єкта правовідносин. Об'єкти цивільних відносин — це те, на що спрямоване суб'єктивне право і суб'єктивний обов'язок для задоволення інтересів громадян та організацій. Такими об'єктами є речі, у тому числі послуги, результати духовної та інтелектуальної творчості, особисті немайнові блага [6, 73].

Суб'єктами корпоративних правовідносин є господарські організації та їх засновники (учасники).

Юридичними фактами, на підставі яких виникають корпоративні правовідносини, є правочини, предметом яких є правовідносини з приводу набуття чи відчуження корпоративних прав.

Коло суспільних відносин, які за їх предметом вважають корпоративними, виникло у зв'язку з реформуванням економіки України, закріпленням в основоположних нормативних актах прав і свобод людини, в тому числі права на створення юридичної особи та права на зайняття підприємницькою діяльністю шляхом створення різного виду юридичних осіб.

Щодо сфери існування корпоративних правовідносин в юридичній літературі склалося одразу кілька концепцій.

На думку представників однієї з них, корпоративні відносини є предметом правового регулювання цивільного права. Ця теорія може бути умовно названа «теорією цивільних правовідносин». І. В. Спасибо-Фатеева розглядає корпоративні правові відносини як цивільні: «...оскільки корпоративні правовідносини є одним із видів цивільних правовідносин, їм притаманні всі ознаки цивільних правовідносин: дозволена спрямованість, захист суб'єктивних прав та майновий, компенсаційний характер відповідальності» [7, 8].

На думку Н. С. Глузь, корпоративне право є інститутом цивільного права: «...за своєю правовою природою корпоративні правовідносини можуть бути як майнового, так і немайнового характеру, але пов'язаного з майновим» [8, 13].

Згідно з іншою теорією — корпоративні правовідносини є різновидом господарських правовідносин. Назвемо цю теорію умовно «теорією господарських правовідносин». Так, В. Щербина визначає, що за своєю правовою приро-

дою корпоративні відносини є поєднанням взаємопов'язаних і взаємообумовлених організаційно-господарських та майново-господарських відносин [1, 13].

Зокрема, як вважає О. Р. Кібенко, «все те, що так чи інакше пов'язано з діяльністю господарських товариств, підпадає під регулювання норм корпоративного права» [9, 41]. Вона пропонує поділити корпоративні правовідносини на два види: внутрішні і зовнішні. Внутрішніми є відносини, які виникають всередині господарського товариства, а зовнішніми — які виникають у процесі здійснення останнім підприємницької діяльності. Внутрішні корпоративні правовідносини, у свою чергу, поділяються на три групи:

- 1) відносини між учасниками товариства;
- 2) відносини між господарським товариством і його учасниками;
- 3) відносини між різними органами господарського товариства.

Зовнішні корпоративні відносини, на переконання О. Р. Кібенко, можуть мати приватноправовий або публічно-правовий характер. Основну масу приватно-правових корпоративних відносин становлять відносини цивільні і трудові; публічно-правові корпоративні відносини можуть проявлятися в адміністративних, фінансових, кримінально-правових та багатьох інших відносинах [9, 42].

На позиціях теорії «зобов'язально-цивільних правовідносин» стоїть В. М. Кравчук: «Правова природа корпоративних відносин не може і не повинна пояснюватися лише з позиції теорії цивільного права. Окремі відносини, які входять до складу корпоративних, є зобов'язальними (наприклад, відносини щодо сплати внесків до статутного капіталу), і отже, і цивільними, окремі — управлінськими (наприклад, відносини щодо скликання та проведення загальних зборів учасників), окремі — трудовими (наприклад, відносини між головою виконавчого органу і товариством), окремі — фінансовими (наприклад, відносини щодо емісії цінних паперів)» [10, 143].

Таким чином, підсумовуючи викладене і спираючись на деякі теорії, можна зробити висновок про комплексний характер корпоративних відносин.

Відносини між учасниками і юридичною особою (господарською організацією) є відносинами «зовнішніми». Власне корпоративними є відносини «внутрішні організаційні» і «внутрішні майнові». «Внутрішні організаційні» виникають у зв'язку з участю в управлінні і веденні справ господарської організації (для досягнення певних економічних цілей) та складаються за участю її органів управління. Обов'язок конкретного органу господарської організації — здійснювати управління і ведення справ кореспондує праву учасників цієї господарської організації (персональний склад яких може неодноразово змінюватися) на отримання інформації та участь в управлінні і веденні її справ. Під «внутрішніми організаційними» відносинами розуміються відносини: між засновниками чи учасниками господарської організації і створеної ними господарської організації; між засновниками чи учасниками і органами створеної ними господарської організації; між органами господарської організації — загальними зборами, наглядовою радою, правлінням, ревізійною комісією, що виникають у процесі корпоративного управління та контролю.

Говорячи про відносини «внутрішні майнові», слід зазначити, що мова йде

про відносини між учасниками господарської організації і організацією щодо розподілу прибутку товариства і одержання його частини (дивідендів); між учасниками господарської організації та організацією щодо виконання зобов'язань перед господарською організацією, пов'язаних з майновою участю та внесенням вкладів; щодо відчуження часток у статутному капіталі господарської організації, цінних паперів, що засвідчують участь у господарській організації тощо.

Підбиваючи підсумок викладеному, необхідно зазначити, що корпоративні відносини мають складну правову природу, комплексний характер, тому вони і регулюються різними галузями права — цивільним і господарським. Це зумовлено в першу чергу недосконалістю вітчизняної законодавчої бази, зокрема уповільненим процесом узгодження Цивільного та Господарського кодексів, відсутністю основоположного нормативного акта корпоративного права — Закону «Про акціонерні товариства», прогалинами Закону «Про господарські товариства». Все це сприяє продовженню численних спорів щодо правової природи корпоративних відносин.

На сьогоднішній день жоден із видів суспільних відносин не зумовив такого розмаїття визначень, поглядів та дискусій, як корпоративні правовідносини. На жаль, виникла ситуація, коли науковці прагнуть навздогін законодавцеві підвести теоретичне підґрунтя під сформовану нормативну базу з цього приводу або ж критикують існуючі законодавчі визначення таких категорій, як корпоративне право та корпоративні відносини.

Література

1. Щербина В. Правова природа корпоративних відносин // Українське комерційне право. — 2006. — № 7. — С. 10–14.
2. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 18–22. — Ст. 144.
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення підсудності справ з питань приватизації та з корпоративних спорів: Закон України від 15 грудня 2006 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 9. — Ст. 77.
4. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40–44. — Ст. 356.
5. Цивільне право України / За заг. ред. О. В. Дзери, П. С. Кузнецової. — К., 1999.
6. Коренюк О. М. Загальна характеристика корпоративних правовідносин // Держава і право: Зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. — 2003. — Вип. 19. — С. 107–110.
7. Спасибо-Фатсєва І. В. Цивільно-правові проблеми акціонерних правовідносин. — Х., 2000.
8. Глусь Н. С. Корпорації та корпоративне право: поняття, основні ознаки та особливості захисту. — К., 2000.
9. Кибенко Е. Р. Корпоративное право. — Х., 1999.
10. Кравчук В. М. Корпоративне право. — К., 2005.